

СЕКЦІЯ 4

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

СПЕЦИФІКА ЛОКАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНОГО КОНТРОЛЮ
ЯК ФОРМИ АТРИБУЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПАТРУЛЬНИХ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ З РІЗНИМ СТАЖЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІSPECIFICITY OF LOCALIZATION OF SUBJECTIVE CONTROL
AS A FORM OF ATTRIBUTION OF RESPONSIBILITY OF PATROLS POLICE
OFFICERS WITH DIFFERENT EXPERIENCES OF PROFESSIONAL ACTIVITY

Статтю присвячено проблемі визначення специфіки локалізації суб'єктивного контролю як форми атрибуції відповідальності у працівників патрульної поліції. Проаналізовано ракурси дослідження феномену відповідальності у сучасних наукових студіях. Зазначено, що професійна відповідальність є необхідною умовою професіоналізму сучасного поліцейського, але у вітчизняній психології ця проблема залишається недостатньо вивченою. Описані результати дослідження локусу контролю у працівників патрульної поліції, здійснено їх порівняння у групах поліцейських з різним стажем професійної діяльності. З'ясовано, що досліджувані з більшим стажем виявляють більшу інтернальність у галузі невдач у різних темпоральних вимірах, що пояснює виявлену у цій групі більшу схильність до самозвинувачення. Патрульні поліцейські з меншим стажем відрізняються більш вираженою спрямованістю на прийняття відповідальності на себе в професійних відносинах; більшою схильністю виявляти ініціативу та приймати відповідальність на себе в сфері службових стосунків; активно діяти, підтримуючи міжособистісні відносини; виявляти активність у подоланні труднощів.

Ключові слова: атрибуція відповідальності, інтернальність, локус контролю, професійна відповідальність, патрульні поліцейські.

in modern scientific studies are analyzed. In psychology, responsibility is studied through such categories as freedom, morality, consciousness, personality, personality qualities. Responsibility is seen as the ability of person to be responsible for what is entrusted to it or for what it has assumed. Based on this, defining the category of responsibility, we highlight, above all, its integrative nature, which covers the consciousness, feelings and behaviour of man. An important direction in the analysis of the phenomenon of responsibility is the theory of the locus of control, according to which responsibility for what has happened or will happen soon, attributed to external forces or their own abilities and efforts, the tendency of the individual to see the source of control, or in itself. It is noted that professional responsibility is a necessary condition for the professionalism of a modern police officer, but in domestic psychology this problem remains insufficiently studied. The results of the study of the locus of control of patrol police officers are described, their comparison is made in groups of police officers with different length of professional activity. It was found that subjects with more experience show more internality in the field of failures in different temporal dimensions, which explains the greater tendency to self-blame found in this group. Patrol police officers with less experience have a more pronounced focus on taking responsibility in professional relationships; greater tendency to show initiative and take responsibility in the field of official relations; to act actively, maintaining interpersonal relationships; be active in overcoming difficulties.

Key words: attribution of responsibility, internality, locus of control, professional responsibility, patrol policemen.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.19>

Соколов О.А.

старший викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки Харківський національний університет внутрішніх справ

The article is devoted to the problem of determining the specifics of the localization of subjective control as a form of attribution of responsibility of patrol police officers. The perspectives of research of the phenomenon of responsibility

Постановка проблеми. Відповідальність особистості характеризує відповідність її моральної діяльності обов'язкам, що розглядаються з точки зору можливостей і обмежень» [9]. Філософський аспект відповідальності розкривається також у роботі Н. Желаєвської. Авторка вказує на подвійний характер відповідальності: об'єктивний зміст відповідальності проявляється в сукупності вимог суспільства до його членів (наявність відповідних суспільству моральних принципів і норм), суб'єктивна частина відповідальності відображає свідомість людини, яка усвідом-

лює свій борг перед суспільством, іншими людьми і перед собою [8].

Категорію відповідальність досить докладно вивчали психологи в контексті дослідження особистості. У психології відповідальність вивчається через такі категорії, як свобода, моральність, свідомість, особистість, якості особистості. К.О. Абульханова, досліджуючи активність особистості, описує відповідальність як «парну категорію ініціативи», і тому вона розглядається «як особистісний механізм реалізації необхідності» [1, с. 20]. «Відповідальність гарантує досягнення результату,

здійснення необхідного навіть за умови непередбачених суб'єктом труднощів, несподіванок, тобто передбачає оволодіння ситуацією, взяття на себе справи в цілому, без можливості передбачити, як обернеться її хід» [1, с. 20].

«Найбільш оптимальним є такий тип відповідальності, коли особистість звертає вимоги до самої себе, підвищує вимоги до рівня власної діяльності» [1, с. 21]. Д. І. Фельдштейн розглядає особистість тільки в якості суспільно-відповідального суб'єкта [17, с. 38-46]. М. В. Борцова визначила відповідальність як фундаментальну властивість особистості [4].

Д. Леонтьєв, розглядаючи категорію цінності як міждисциплінарного поняття, визначає відповідальність через «соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства, яке характеризується виконанням свого морального обов'язку і дотриманням моральних норм» [цит. за 8].

Розглядаючи категорію відповідальності з позиції моралі, в ній виділяють зовнішню і внутрішню сторони. К.О. Абульханова підкреслює в відповідальності зовнішню необхідність, яку присуджує особистість і перетворює її у внутрішню усвідомленість [1, с.20].

У словнику-довіднику практичного психолога відповідальність – це «здійснюваний в різних формах внутрішній і зовнішній контроль над діяльністю, що відображає соціальне, морально-правове ставлення до суспільства, що виражається у виконанні прийнятих моральних і правових норм і правил, своїх обов'язків» [9, с. 130].

Зовнішня сторона виявляється в сукупності вимог і дій, які суспільство висуває до особистості, зовнішня сторона – це сама особистість, що має і зобов'язання щодо виконання цих вимог. Таким чином, відповідальність визначається як здатність суб'єкта відповідати за те, що йому доручено, або за те, що він взяв на себе сам. На підставі цього, визначаючи категорію відповідальності, виділяємо, перш за все, її інтегративність, яка охоплює свідомість, почуття і поведінку людини.

О.Ф. Гулевська зазначає, що за «винятком окремих відтінків «відповідальність» в англійській, німецькій та французькій мовах означає виконання обов'язків, долгу, необхідність звітувати» [5, с. 8]. Проводячи досить докладний аналіз етимології слова, О.Ф. Гулевська звертає увагу на лінгвістичний аналіз слова «відповідальність» і підкреслює, що воно не ототожнюється з психологічними категоріями, такими, як особистісні властивості, або рисою характеру. Вона визначає відповідальність поза особистістю – «це те, до чого закликають і привертають, чим загрожують і чого бояться, що можна нести, або знімати, передавати, намагатися уникнути, або перекладати на іншого» [5, с. 17].

Відповідальність з позиції етики характеризує особистість з точки зору виконання нею моральних вимог, що висуваються до неї суспільством; виражається в ступені участі особистості і окремих соціальних груп у власному моральному вдосконаленні і в удосконаленні суспільних відносин. «Почуття обов'язку – це емоційно насичене прагнення «відповідати»: діяти в певному, пов'язаному із зобов'язаннями перед іншими людьми напрямку» [3, с. 23].

О.С. Ахизєр, визначаючи відповідальність як основне етичне поняття, виділяє її реальності. Проблемою кожного суб'єкта, на його думку, є визначення її кордонів. Реальну дійсність суб'єкт ототожнює з собою відповідно до існуючих меж. До сфери відповідальності він відносить всю навколишню дійсність, в яку включає і частину власних відносин, що визначаються культурою суб'єкта, що склалася в перебігу розвитку суспільства [2].

Зміст відповідальності конкретизує наступні питання: «здатність людини свідомо (навмисно, добровільно) виконувати певні вимоги і здійснювати завдання, що перед ним стоять; здійснювати правильний вибір; досягати певного результату» [18, с. 300].

Існує внутрішня відповідальність людини, яка представляється як сукупність всіх моральних якостей, що допомагають їй грамотно і ефективно виконувати правила щодо себе (мається на увазі турбота про здоров'я і умови життя), своїх близьких і суспільства в цілому. До моральної категорії поняття «відповідальність» відносять І.Клименко та І. Ламаш, тобто здатність до випереджаючого мислення і випереджаючого переживання, завдяки якій образ можливого (передбачуваного) майбутнього як би накладається на образ бажаного і робить бажання більш виваженим [11]. Вони виділяють такі аспекти відповідальності як, по-перше, здатність і потреба передбачити наслідки своїх дій, по-друге, ефективно виконувати прийняті на себе зобов'язання [11].

Відповідальність як соціальну категорію виділяє Л.А. Барановська [3]. Соціальна відповідальність, наприклад, виникає тоді, коли поведінка людини має суспільне значення і регулюється соціальними нормами. Л.М. Семенюк у своїй роботі «Психологія громадянської активності: особливості, умови розвитку» аналізує місце і роль відповідальності у формуванні громадянської активності і визначає відповідальність як соціальну категорію, «основна функція якої полягає в активізації соціальної поведінки людини» [15]. Посилаючись на О.Л. Слобідського, вона зазначає, «що людина в своїй діяльності вступає в масу різноманітних відносин, кожне з яких вимагає громадянського активного прояву відповідальності» [15, с. 294].

За думкою Л. Дементій, готовність особистості до відповідальності, спрямованість на прийняття відповідальності на себе, виступають найважливішими умовами особистісної відповідальності [6]. Однією з найважливіших особистісних передумов відповідальності є установка суб'єкта на те, що він буде відповідальною особою ще до початку здійснення діяльності, свого роду готовність до відповідальності, прагнення взяти її на себе. Як констатує науковиця, такого роду готовність є досить стійкою особистісною особливістю, яка, як правило, проявляється у всіх життєвих ситуаціях і характеризує суб'єкта з точки зору того, чого чи кому спочатку приписується відповідальність в певних умовах [7].

Важливим напрямком в аналізі феномена відповідальності представляється теорія локусу контролю, згідно з якою, відповідальність за те, що вже відбулося або незабаром відбудеться, приписується або зовнішнім силам, або власним здібностям і старанням, тобто проявляється схильність особистості бачити джерело управління своїм життям переважно у зовнішньому середовищі, або в самій собі. Якщо людина бачить причини подій, що відбуваються з ним у долі або випадку, в інших людях, державі або навколишньому середовищу, то це говорить про наявність у неї зовнішньої (екстернальної) локалізації контролю, або зовнішньої атрибуції відповідальності. Якщо ж вона схильна бачити причини подій, що відбуваються з ним, безпосередньо в самому собі, пояснюючи їх своїм характером, здібностями або конкретними вчинками, то це свідчить про наявність у нього внутрішньої (інтернальної) локалізації контролю або внутрішньої атрибуції відповідальності [16].

В. Сахарова зазначає, що інтернальність (внутрішній локус контролю) є релевантним відповідальності особистісним фактором, в основі якого лежить внутрішній тип атрибуції (Я є, Я причетний до подій свого життя, Я є їх причиною, Я це усвідомлюю і приймаю, Я здатний це контролювати і готовий відповідати за це) [14, с.23].

М. Савчин вказує, що локус контролю виступає інтегральною рисою особистості та формує зв'язок між почуттям відповідальності, усвідомленням сенсовності життя, готовність суб'єкта до активності тощо [13].

С. Легкоступ зауважує, що рівень суб'єктивного контролю, який характеризує систему уявлень людини про можливість управління життєвими ситуаціями і про міру відповідальності за їх розвиток, виступає характеристикою, котра безпосередньо стосується особистої відповідальності [12 с.241].

Метою дослідження стало виявлення специфіку локалізації суб'єктивного контролю як

форми атрибуції відповідальності у патрульних поліцейських з різним стажем професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В якості психодіагностичного інструментарію для досягнення поставленої мети було застосовано опитувальник локалізації контролю (О. Ксенофонтова), який надає можливість діагностувати широкий діапазон значущих чи актуальних для досліджуваних ситуативних областей та більш детально проаналізувати структуру локусу контролю [10].

Для статистичної обробки даних було застосовано t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок.

Вибірку склали інспектори Національної поліції України з різним стажем роботи. Досліджувана вибірка – 80 інспекторів: 1 група – 40 інспекторів зі стажем роботи до 5 років в системі МВС, 2 група – 40 інспекторів зі стажем роботи 5 та більше років.

Встановлено, що за шкалою «Інтернальність в професійних стосунках» показник, зафіксований у першій групі (10.75 ± 0.52), є вірогідно більшим порівняно з другою (8.60 ± 0.25), при $t = 3.73$, $p \leq 0,01$. Отже, поліцейським з меншим стажем професійної діяльності більш притаманною є схильність до прийняття відповідальності на себе в професійних відносинах.

Деталізувати зміст цих відмінностей дозволяють результати, отримані за шкалою «Професійно-соціальний аспект», за якою перша група демонструє вірогідно більші показники (4.75 ± 0.23), на відміну від другої (3.35 ± 0.13), при $t = 5.30$, $p \leq 0,001$. Таким чином, у сфері виробничих стосунків представники першої групи виявляють більшу схильність проявляти ініціативу і приймати відповідальність на себе в сфері соціальної взаємодії у службових відносинах.

У цьому сенсі, закономірними є відмінності між групами, отримані за шкалою «Інтернальність в міжособистісних стосунках», за якою у першій групі визначено вірогідно більший показник (10.25 ± 0.31) у порівнянні з другою (9.25 ± 0.30), при $t = 2.32$, $p \leq 0,05$, що відбиває більшу схильність цих досліджуваних до активних дій, спрямованих на підтримку міжособистісних відносин.

Крім того, в першій групі показник за шкалою «Готовність до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів» (5.40 ± 0.14) вірогідно перевищує відповідний показник у другій групі (4.75 ± 0.14), при $t = 3.28$, $p \leq 0,01$, що дозволяє характеризувати поліцейських з меншим стажем роботи як більш зорієнтованих на активні дії, пов'язані з подоланням труднощів.

Друга група вірогідно переважає першу у показниках за шкалами «Інтернальність в області невдач» (5.20 ± 0.17 та 4.25 ± 0.28), при $t = 2.90$, $p \leq 0,05$; та «Схильність до само-

звинувачення» (0.55 ± 0.29 та -0.50 ± 0.38), при $t = 2.20$, $p \leq 0,05$.

Зміст отриманих відмінностей свідчить про те, що поліцейські з більшим стажем роботи більш схильні вважати самого себе причиною своїх невдач у різних темпоральних вимірах, обвинувачувати себе в цьому, приписуючи власні досягнення зовнішнім обставинам.

Разом з цим, слід вказати, що відмінності між групами поліцейських з різним стажем професійної діяльності не досягають рівня значущості за такими шкалами як «Загальна інтернальність», «Інтернальність в судженнях про життя», «Інтернальність в області досягнень», «Професійно – процесуальний аспект», «Компетентність в міжособистісних відносинах», «Відповідальність в міжособистісних відносинах», «Інтернальність в сімейних відносинах», «Інтернальність в сфері здоров'я», «Інтернальність при описі особистого опиту», «Заперечення активності» та «Готовність до самостійного планування, здійснення діяльності та відповідальності за неї».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Емпірично встановлені відмінності у локалізації суб'єктивного контролю у патрульних поліцейських з різним стажем професійної діяльності. Виявлено, що досліджувані з більшим стажем виявляють більшу інтернальність у галузі невдач, що пояснює виявлену у цій групі більшу схильність до самозвинувачення. Патрульні поліцейські з меншим стажем відрізняються більш вираженою спрямованістю на прийняття відповідальності на себе в професійних відносинах; більшою схильністю виявляти ініціативу та приймати відповідальність на себе в сфері службових стосунків; активно діяти, підтримуючи міжособистісні відносини; виявляти активність у подоланні труднощів.

Отримані результати свідчать про неозначеність функціонування локусу контролю у патрульних поліцейських з різним стажем професійної діяльності. Перспектива подальшої роботи полягає у більш детальному вивченні окресленої проблеми, що передбачає продовження досліджень в обраному напрямку із залученням більшої кількості респондентів та аналіз більш широкого діапазону проявів відповідальності працівників поліції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова, К.А. Психология и сознание личности (проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2009. 224 с.

2. Ахиезер, А.С. Социокультурный словарь / 2-е изд. перераб. и доп. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2008. 115 с.

3. Барановская, Л.А. Формирование социальной ответственности студента: монография. М.: Наука образования, 2011. 189 с.

4. Борцова, М.В. Факторы становления начальных форм ответственности личности: теоретический аспект: монография. Славянск, 2007. 125 с.

5. Гулевская, А.Ф., Максимов В.П. Педагогические условия формирования социальной ответственности студентов экономических специальностей: монография: Изд-во СахГУ, Южно-Сахалинск: 2012. 208 с.

6. Дементий Л. И. Ответственность как ресурс личности. М.: Информ-Знание, 2005. 188 с.

7. Дементий Л.И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности: дис. ... докт. психол. наук. Москва, 2005. 357 с.

8. Желаяевская, Н.Ф. Профессиональная ответственность как детерминанта карьерного продвижения: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 Сочи, 2010. 257 с.

9. Конюхов, Н.И. Словарь – справочник практического психолога. Воронеж: МОДЭК, 2016. 224 с.

10. Ксенофонтова Е. Г. Исследование локализации контроля личности – новая версия методики "Уровень субъективного контроля". *Психологический журнал*. 1999. Т. 20, № 2. С. 103–114.

11. Ламаш І.В. До проблеми вивчення психологічного змісту професійної відповідальності працівників поліції. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2018. С. 169–172.

12. Легкоступ С. Психологічні детермінанти особистої відповідальності у формуванні службової поведінки посадових осіб місцевого самоврядування. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. №. 2. С. 236–246.

13. Савчин М. В. Психология відповідальної поведінки. Івано-Франк.: Місто НВ, 2008. 280 с.

14. Сахарова В. Г. Ответственность как личностный фактор и возможности ее диагностики : автореф. дис. ... канд. психол. наук.: Хабаровск, 2003. 24 с.

15. Семенюк, Л.М. Психология гражданской активности: особенности, условия развития; Воронеж: МОДЭК, 2016. 352 с.

16. Шалдыбина О.Н. Профессиональная ответственность в структуре социально-психологических характеристик личности руководителей низового звена: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Саратов, 2009. 179 с.

17. Фельдштейн, Д.И. Психология развивающейся личности. 2016. М.: Педагогика. 46 с.

18. Философский энциклопедический словарь /редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М.: 2009. 815 с.